

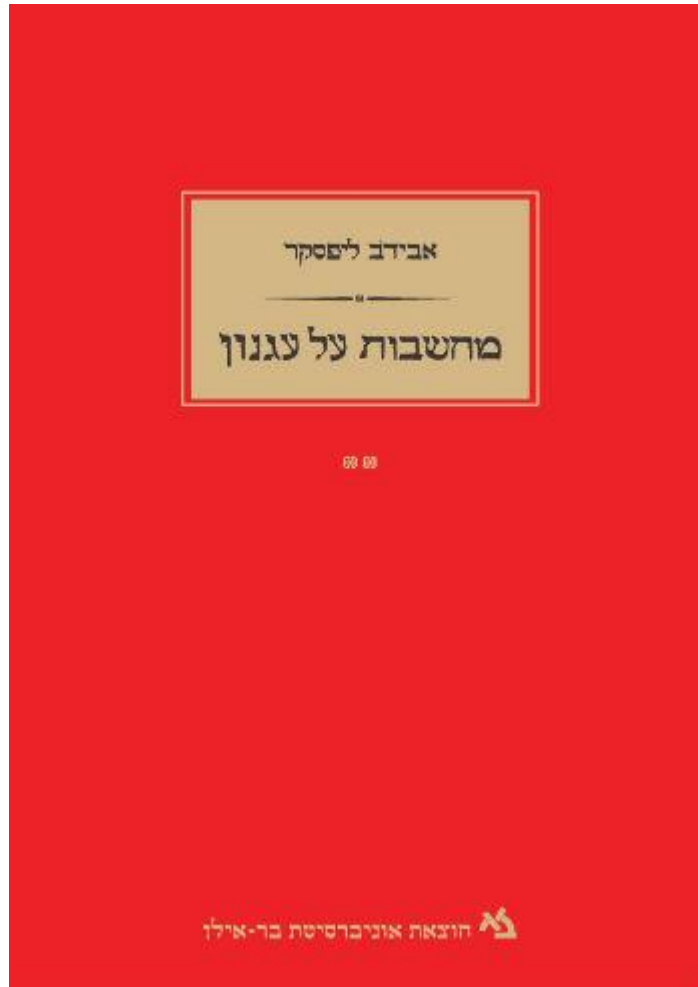
אתר סלונט

[/https://salonet.org.il/book-reviews](https://salonet.org.il/book-reviews)

חגיגת עגנון בשני כרכים

רן יגיל

כתבה מיום 9 במרץ 2020

"מחשבות על עגנון" | אבידב ליפסקר
הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, 2015-2018, חלק א' 280 עמ', חלק ב' 368 עמ'.

מאמר מיוחד במלאת 50 שנה למותו של ש"י עגנון

ישנן שתי שיטות בחקר הפרוזה העגנונית, שהיא פְּמִים לְיָם מְכֻסִּים. האחת שמה במרכזה את שבר האדם המאמין במאה העשרים וחורבן הבית היהודי בגולה, מה שהיה הוא כבר לא מה שיהיה, זה העגנון של המסאים ברוך קורצווייל, משולם טוכנר וגבריאל מוקד. גישה זו מנסה לפצח את הפרוזה המורכבת והאניגמטית של עגנון, לעמוד על קסמה ופְּשרה דרך מציאת קוד או קו מנחה, ואילו האחרת מרכזה לאחות בין היהדות האמונית השייכת לעולם של אתמול והעולם המודרני ולימים הפוסט מודרני. חוקרים מהסוג הזה הם למשל אברהם הולץ, שמואל ורסס וכמובן דן לאור, הביוגרף של עגנון. ראוי לציין כי שתי הפנים הללו מצויות בפרוזה של עגנון בממדי עומק בלתי רגילים, השאלה היא רק לאילו רזולוציות רוצה החוקר להיכנס והיכן מושם הדגש אצל המסאי. האם הפרוזה של עגנון באה להעיד יותר על הסכיזמה, על הקרע בעולם המודרני הנדרש לפירוש מחדש; או על הסומה, על האיחוי והסיכום עם העולם העתיק הזקוק לגישור וליקוט? אבידב ליפסקר שייך לדעתי לצד המאָחה בין עבר להווה בחקר עגנון.

ליפסקר ראוי לשבח על הספר הזה בין שני הכרכים, בשל היקף הידע שלו בעגנון. כבר נתקלתי בכתיבה רצינית ושיטתית שלו, למשל הוא כתב ספרי מחקר, לטעמי ארוכים מדי, דווקא על משוררים צידיים בני תקופתו של נתן אלתרמן, אשר נשאו טון אחר באמתחתם שדמם עם השנים. דוגמה טובה היא הספרים שכתב על אברהם ברוידס ויצחק עוגן, האחד משורר לירי אינטימי של הנוער העובד שיצק מים על ידיו של ביאליק והיה לימים מזכיר אגודת הסופרים הבלתי מעורער, ואילו האחר ליריקן פוסט ביאליקאי בתוך קבוצת יצחק למדן. ליפסקר טוען, ובצדק, כי דווקא מיקוד במשוררים צידיים חושף ומלמד על המערכת הספרותית יותר מאשר מחקר פרטני באלתרמן. משוררי השוליים, לעיתים, מעידים על מצב החברה ומצב הספרות טוב יותר מהמרכז הזהר. קל לחוקר הספרות להבין כך תהליכים. הוא קורא למונח שפיתח "אקולוגיה של הספרות" במקום "הרפובליקה הספרותית", ובעצם בכך מבקש להרחיב את השיח להקשרים אקלימיים של רוח הזמן ורוח המקום. ליפסקר, למשל, חקר שנים את יומן יצחק למדן, המשורר הנפלא והנשכח שכתב את הפואמה "מסדה", את ספר השירים הנהדר "ברתמה המשולשת", הקים את כתב העת "גליונות" שגילה סופרים גדולים לימים כס. יזהר ודוד שחר, ואף כתב יומן בן אלף עמוד במשך שנים, המעיד על התהוותו של יוצר עברי בשנות העשרה ושנות העשרים. ליפסקר, יחד עם החוקר איתמר דרורי, צלל אל אותו יומן והביא לנו אותו בלויית מסה, מוגה, כרוך ומנותח היטב.

יפה עושה ליפסקר שהוא אינו מתחייב לתמה מסוימת אצל עגנון, למוטיב מסוים, לרעיון שמבקש החוקר לכפות הר כגיגית על הטקסטים של הסופר הקנוני. בבית במחשב יש לי תיקייה שעליה כתוב "יצחק אורפז". כל הגיג שיש לי על הסופר האהוב אני משליך לתוכה. כך אמר לי פעם גם המתרגם והמסאי יורם מלצר, שיש לו בבית תיקיית "בורחס", וכך נוהג גם ליפסקר. כל מחשבה שבאה לו על הטקסט של עגנון, רשמי קורא, הוא מעלה ומכניס לכאן באופן חופשי ועל הדרך גם חוקר את הטקסט העגנוני. השם "מחשבות על עגנון" מעיד על צניעות משכנעת, כי אם אתה אוהב סופר באמת, אתה חושב עליו במשך השנים בלי לכפות עליו מוטיבים ובני תמות.

ובכל זאת יש הבדל משמעותי בין הכרך הראשון לכרך השני. יש לי הרגשה כי בכרך השני השתחרר ליפסקר מההערכה הטוטאלית לעגנון וזה מיטיב עמו. הוא חלילה לא הופך ביקורתי כלפי גדול סופרנו, אבל הוא בהחלט הופך חופשי, פחות צמוד לטקסט, פחות מלא יראה כלפי ה'יקום העגנוני בחזקת דחילו ורחימו, ויותר פרשני, פרטני, אסוציאטיבי, ואפשר לומר שהרחבת המחשבות החופשיות תוך צמצום מספרן משמונה בכרך הראשון לארבע בכרך השני היטיבה עם החוקר. בכרך השני ליפסקר משתחרר גם מהז'רגון הספרותי האקדמי האופנתי. הוא פחות צמוד להוגים פוסטמודרניים אופנתיים, יש פחות מונחולוגיה, ובקיצור הוא יותר צמוד לעצמו וקשוב למחשבותיו הזורמות עם קריאת הטקסט ולמראה צורת ספריו של עגנון, כי ליפסקר טוען שגם הצד הפיזי של הספר חשוב במחקר הספרות.

בכרך הראשון הוא מנסה להעביר לנו את עגנון כסופר שחופר וחותר אל תקופת זמן "ועד ארבע הארצות", זה הגוף המנהלתי אשר שימש במשך כרבע מילניום, במאות ה-16 וה-17, כמוסד המרכזי העליון של

יהדות פולין. בפועל, ליפסקר מציין זאת, היו לא מעט בעיות עם "ועד ארבע הארצות", אלא שעגנון בפרוזה שלו, בחלק מסיפוריו הקצרים ובעיקר ברומן שהופיע כשלוש שנים לאחר מותו על ידי בתו אמונה ירון, "עיר ומלואה", יוצר אידיאליזציה מוחלטת ואגדית של "ועד ארבע הארצות". מבחינת עגנון, אליבא דליפסקר, זמן זה היה הזמן היהודי הטוטאלי שלא היה ולא יהיה כמוהו עוד. ליפסקר כותב: "אלה ארצות הפלאות, שחכמיהן המופלגים, צעירים וישישים, התכנסו פעמיים בשנה בירידיהן, וחיפשו בכתביהם בני מאות השנים סימוכין לתקנות שיתקנו לעמם, ורשמו אותם בפנקסיהם, והיו הכול מקיימים אותן בלא שיהיה מלך, חייל או שוטר שיכפה עליהם לעשות כמצוותם."

ליפסקר רואה בעגנון שריד פלא של תקופת "ועד ארבע הארצות" ששוגר אלינו כאורח נטה ללון למאה העשרים, הוא, לשונו, והנרטיבים המרובים שלו. בכרך השני הוא מבליט זאת וכותב כי בעצם הוא מבקש להתמקד בעגנון כסובייקט כותב שהוא מעין ספריית ענק של הטקסט היהודי, מעין ספרייה מהלכת ונושמת, אורגנית ואינסופית כמו בסיפור הנודע של חורחה לואיס בורחס, "ספריית בבל". ליפסקר גורס כי כך ראתה אותו היהדות הגרמנית שבה התאזרח עגנון כסופר אוסטיוֹדה, יהודי הבא ממזרח אירופה, לא פחות מאשר בהקשר העברי הישראלי. עגנון היה ידוע מימי ילדותו כעכבר ספריות ולא פסק כל שנותיו להיקסם מספרים, לאסוף ספרים ולרכוש אותם עבורו ובתחילה גם עבור המו"ל שלו, שלמה זלמן שוקן. ליפסקר כותב יפה: "באופן משעשע כלשהו נתגלגל עגנון הוא גופו בחיפושיו אחר ספרייה לשהות בה למעין 'ספרייה מהלכת' שצעירי ברלין המתגעגעים ליהדותם המטושטשת (געגועים אלה יפה להכילם גם על הקנוניזציה של עגנון אצלנו, הציונים בארץ ישראל, ר"י) מצאו בו, באוסטיוֹדה את כתביה האבודים. הרושם הזה עולה פעם אחר פעם בזיכרונות של גרשם שלום הצעיר מעגנון בעשר שנים. באותם ימים רושמו של עגנון כ'ספר חי' המדבר את לשונה של ספרייה יהודית גנוזה הוטבע בו מאוד."

ארבע המחשבות המפותחות להפליא בכרך השני הן: הראשונה נקראת "בצלמו" ובה טוען ליפסקר כי הגיבור העגנוני חווה סיוט תיאולוגי המגיה מתוך כתבים עתיקים שהגיבור משנן. אין לא כל קשר, אליבא דליפסקר, למשבר האמונה בזמן המודרני. ליפסקר מדגים זאת יפה ברומן הראשון והנודע של עגנון "הכנסת כלה" (מעשה רבי יודל חסיד וג' בנותיו הצנועות). הפרוטגוניסט העגנוני נחשף לעולם מראות וכפילויות שאינו מתפרש בנקל. הכול מורה על שינוי תמידי וגיוון. ליפסקר מאמץ מונח תיאולוגי בשם "היכל התמורות" כדי להבהיר לנו את מצבו של ר' יודל חסיד, גיבורו של עגנון. להבדיל מהתדמית של הדת כמסדרת את העולם באופן הייררכי, הרי "היכל התמורות" מורה על עולם הבורא כמקום שיש בו שְׁנויות הטבועה בעולם. עולם הטוהר ועולם הטומאה מצויים זה מול זה וביחסי המרה ב"היכל התמורות". ואכן הרוע המתחפש לטוב במעין כפילויות של עולם מראות הוא עיקר הבניין של העלילות הפנימיות ב"הכנסת כלה".

המחשבה השנייה נקראת בפי ליפסקר "נרעש" ובה הוא מדגים כיצד מוסחת דעתו של הגיבור העגנוני מעולמו הפנימי מחד גיסא, אך בו בזמן הסחה זו גורמת למודעות הקיום לעולמו הפנימי העשיר מאידך

גיסא, והגיבור העגנוני עומד נפעם, נרגש ונרעש למול התגלית הזאת. זאת עושה ליפסקר בשני סיפורים של עגנון. ב"מדירה לדירה" הגיבור מופרע ממלאכתו על ידי הרעש החיצוני של הרחוב במודרנה העירונית ועל ידי בכי אובססיבי של תינוק מבחיל אשר אליו הוא נקשר, והדבר מביאו לידי מודעות לעולמו הפנימי; ואילו ב"אצל חמדת" חגיגת המאכלות הגשמיים, הפכה, מביאה את הגיבור לידי מודעות באשר למצבו הפנימי הנפשי והרוחני סמוך ליום הכיפורים.

המחשבה השלישית נקראת "לעומתו" והיא שותלת את הגיבור העגנוני בקרב הגויים הסובכים אותו. עניין מורכב. רק יעשה היהודי צעד אחד אל עבר העולם הנוצרי, יתאזרח ויתנחמד, לימים יהא לזה מחיר של זרות וניכור וגם אסון. את האלמנט הזה מדגים היטב ליפסקר ברומן מאוחר מאוד של עגנון "בחנותו של מר לובין", שם משפחות הגויים בעלי החנויות, ובכלל כלל ההוויה, הן בעלות נטייה משכילית ונאורה ואפילו פילושמית. ועם זאת, היהודי נשאר יהודי לחלוטין בהקשרו. לעולם לא יתערה עד הסוף. כאן מקיים ליפסקר הנגדה והשוואה מתבקשת בין הפרוזה של עגנון לשירת אצ"ג.

המחשבה הרביעית, והיא הקסומה מכולן, נקראת "לטעמו" והיא על עגנון כאוהב ספר ולא רק סופר וסיפור. כאן מראה ליפסקר את עגנון כעורך בעל טעם, שבחר לעשות אנתולוגיות חגים וכתבי קודש מעוצבות להפליא המעוררות געגועים לימי דפוס אסתטיים ואחרים, וגם בעיצוב ספריו עצמו באירופה בשנים ההן היו לעגנון יד ורגל. כמו למשל המהדורה העברית של "והיה העקוב למישור" שהופיעה בגרמניה עם האיורים של יוסף בודקו, או המהדורה היפהפייה של המעצב הגרפי אמיל רודולף וייס ל"והיה העקוב למישור" בגרמנית, וכן ספרי אגורה הקסומים שיצאו תחת ידי עגנון ובהם הסיפורים: "גבעת החול", "בסוד ישרים" ו"מחמת המציק". כלל הספר המהודר הזה של ליפסקר, ובפרט החלק הזה, משופע בתמונות נהדרות של הספרים ובדיוקנאות בוראיהם. ממש תאוה לעיניים. חגיגת עגנון.